

En runebrakteat fra Uppåkra

Morten Axboe og Marie Stoklund

Abstract

A bracteate with runes from Uppåkra

IK 591 Uppåkra-C was found 2000 at some distance from the find spot of IK 587 Uppåkra-C, which thus most likely represents a separate deposition. It had been folded up before deposition (Fig. 1), but has been drawn using a cast (Fig. 2-3). The bracteate shows a braided hair, possibly a royal insigne comparable to the Merovingian reges criniti and a Germanic iconographic equivalent to the imperial diadem also shown on bracteates. It can be typologically dated to the final quarter of the 5th century AD.

*The runic inscription reads **simazina alu**. The fifth rune can be read as **þ** or **w**.*

Morten Axboe, Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, DK 1220 København K.

Marie Stoklund, Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, DK 1220 København K.

Beskrivelse

I maj 2000 blev der igen fundet en brakteat ved detektorundersøgelserne på Uppåkrabopladsen. Den første var fremkommet på samme måde året før (Axboe 2001), men i modsætning til den er den nye brakteat forsynet med en runeindskrift. De to brakteater blev fundet et stykke fra hinanden, og det er ikke sandsynligt at de er nedlagt som ét fund.

Runebrakteaten er fuldstændigt bevaret, men var bukket sammen på midten da den blev fundet (Fig. 1). Det må være sket i oldtiden og er altså en del af brakteatens 'livshistorie', og man har derfor besluttet at den ikke skal rettes ud. Sammenbøjningen gør det ganske vist vanskeligere at overskue brakteatens motiv, men ved hjælp af en afstøbning (Fig. 2) har det været muligt at lave

en tegning (Fig. 3)¹⁾. Både randtråd og øsken er stærkt slidt. Brakteatens diameter har efter afstøbningen at dømme været ca. 26 mm.

Motivet er det klassiske C-brakteat-motiv med et stort mandshoved over et firbenet dyr, begge vendt mod venstre. Mandshovedet bærer et perlefyldt diadem under en frisur med hår i vekslende retninger og en oprullet krølle i nakken, afsluttet med tre punkter. Øjet er stort og spidsovalt med tydelig markering af iris og pupil og med en ekstra konturlinie mod kinden. Munden er presset mod dyrets hals. Under håret ses et stort, volutformet øre. Dyret har horn og så vidt man kan se et øre, der er tegnet sammen med mandshovedets mund²⁾. Dyrets mund er let åben, og dets øje indrammes bagtil af en

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 1. Runebrakteaten fra Uppåkra (IK 591), 3:1. Foto Bengt Almgren LUHM.

Fig. 2. Udfoldet afstøbning af Uppåkra-brakteaten, 3:1. Foto Morten Axboe.

Fig. 3. IK 591 Uppåkra-C, 3:1. Tegning Paula Haefs.

øjebrynsbue, fortil af flere ekstra konturlinier. De to forben peger i hver sin retning mens begge bagbenene peger fremad; fødderne minder om menneskefødder. Halen er hestegagtig, og foran låret er der markeret et seletøj. Hele billedfeltet indrammes af en perlerække.

Datering

Brakteaten må dateres til min seriationsgruppe H2 (Axboe u. udg. afsnit 3.2.1.3-5. Foreløbige fremlæggelser i Axboe 1998, 1999a, 1999b). Dateringen bestemmes i første række af det flettede mønster i frisuren, der næsten kun findes i denne seriationsgruppe (Axboe u. udg. afsnit 3.2.1.3). Den bekræftes af frisurens krølle i nakken, der optræder i gruppe H2 og den første del af H3, mens det indrammede perlediadem mellem hår og ansigt og det volutformede øre har en bredere datering til gruppe H2-H3. I absolutte årstal må runebrakteaten fra Uppåkra høre hjemme i den sidste del af 400-tallet, og den synes at være lidt ældre end den først fundne Uppåkra-brakteat (Axboe 2001:174).

Paralleller

Den nye brakteat tilhører altså den vigtige fase hvor brakteatproduktionen for alvor blomstrer op og udvikler talrige variationer. Man videreudvikler de romerske forbilleder og supplerer dem med nye detaljer. På Uppåkra-brakteaten ses det udpræget i frisuren

hvor perlebåndet over panden er en forenkling af det romerske kejservediadem, mens det flettede hår i issen og den store krølle i nakken er nordiske nyskabelser. Her er der tale om et germansk herskersymbol: Det lange hår som vi også finder hos de merovingiske *reges criniti* (Hauck 1987:156ff.). På andre brakteater kan vi møde det både i denne udformning og i en anden variant, nemlig som en mere eller mindre omhyggeligt tegnet fletning.

De to variationer af det flettede hår tilhører begge seriationsgruppe H2, men har forskellig udbredelse, og Uppåkra-brakteaten passer fint ind i det eksisterende billede. Af brakteaterne med flettet issehår stammer kun én fra de danske øer: IK 175 Snesere Overdrev-C fra Sydsjælland, og den er den eneste brakteat der kombinerer de to former for flettet hår. De øvrige fordeler sig i det nuværende Sydsverige. Vi kender 5 eksemplarer fra Öland: IK 115 Lundeby-C, 186 Tjusby-C, 221 Bostorp-C og 279 Holmetorp-A. Fra Skåne har vi udover den nye brakteat de to store C-brakteater IK 202-203 fra Vä og den graverede brakteatefterligning der fandtes sammen med dem (Mackeprang 1952 pl. 24, 18; Pesch 2002 fig. 9); Vä er både gennem sit kultiske stednavn og de kulturlag der er påvist på stedet, en af de pladser som måske kan sammenlignes med Uppåkra. Fra Halland er der C-brakteaten IK 121 fra Maen, fra Bohuslän IK 287 Keberg-C, og fra Västergötland IK 12, der er fundet nær Alingsås, hvor det flettede hår er en tilføjelse efter selve prægningen (Axboe 1982:9ff.). Desuden er der to eksempler i Centraleuropa, nemlig IK 16 Aschersleben-A og IK 375 Ungarn-C, og endelig en enkelt brakteat uden fundoplysninger: IK 368 Ufo-C.

Brakteaterne med fletning i nakken har deres hovedudbredelse på Fyn og i Sydøstsjælland med enkelte spredte eksempler i Holsten, Småland, Västergötland og Sydnorge

(Axboe 1994 fig. 2; hertil skal føjes IK 597 Lysholm-C, Axboe 2003). Endelig findes der en mellemform mellem de to typer af flettet hår, nemlig frisurer med oprullet nakkehår, hvor selve nakkekrøllen er skraveret. Disse stykker ligger nærmest som en yderzone omkring de syddanske brakteater med rigtig fletning: IK 11 Åsum-C (Skåne), 89 Karenslyst-C (Lolland) og 87 Ølst (Midtjylland), sammen med den utypiske IK 84 Holmsland-C (Vestjylland) hvor den bageste del af en nærmest kalotformet frisure er udfyldt med fletværk.

For mig at se viser disse præg hvordan man aktivt har videreudviklet de tidligste brakteatbilleders form og indhold ved at supplere eller erstatte det romerske herskerdiadem med de germanske kongers hårpragt. Man overtager det romerske billedsprog og udbygger det; ikke blot ved at anvende det til sine egne formål, men også ved at benytte egne ikonografiske elementer. Det er en parallel til brakteaternes indskrifter hvor efterligningerne af de romerske skrifttegn netop fra begyndelsen af gruppe H2 bliver suppleret med læsbare runeindskrifter (Axboe 1998).

En anden karakteristisk detalje på den nye Uppåkra-brakteat er mandshovedets store, spidsovale øje, hvor iris og pupil er tegnet som en cirkel med et punkt i midten. Ovale eller spidsovale øjne med oval eller punktformet udfyldning er almindelige på brakteater, men denne særlige iris/pupil-markering kendes kun fra få præg: IK 53 Fjärestad-C/Gantofta og IK 202 Vä-C, begge fra Skåne, IK 121 Maen-C fra Halland, samt den nyfundne IK 592 Fuglsang-C/Sorte Muld II (Axboe 2002: 298 fig. 5 øverst). Typologisk spænder de få præg ret vidt, spredt over gruppe H2 og H3, men geografisk stammer de alle fra Skåne og nærmeste omegn.

Man kan også lægge mærke til dyrets fødder der påfaldende ligner menneskefødder.

Denne udformning hører også hovedsagelig hjemme i Sydsverige. I Skåne optræder den på C-brakteaterne IK 202-203 fra Vä og den graverede brakteatefterligning fra samme fund, på IK 54 Fjärestad-C/Gantofta og IK 247 Fridhem-C. På Öland finder vi den på IK 115 Lundeby-C, 186 Tjusby-C og 221 Bostorp-C. Hertil kommer en C-brakteat uden fundoplysninger: IK 367 UFo-C, og 3 brakteater med en mindre klar udformning, nemlig IK 65 Gudbrandsdalen-C og 113 Lista prestegård-C, begge fra Norge, samt IK 368 UFo-C uden fundoplysninger.

Både det skrårskraverede hår og brakteatdyrenes menneskelignende fødder er med til at karakterisere Alexandra Peschs Formularfamilie C6; andre fællestræk med runebrakteaten fra Uppåkra er dyrets gummiagtigt 'lammede' forben, der er bøjet til hver sin side, og det meget store mandshoved. Men på andre punkter skiller Uppåkra-brakteaten sig dog ud fra denne gruppe, bl.a. ved forekomsten af en runeindskrift, udformningen af diademets, dyrets manglende skæg, dets markerede, seglformede skulderparti og placeringen af 'seletøjet' (Pesch 2002:71ff. med fig. 9). Formularfamilie C6 kendes fra Öland og Vä. Den nye runebrakteat viser tilknytning til denne gruppe, men demonstrerer samtidig Uppåkras ikonografiske selvstændighed, ganske som man så det med den først fundne Uppåkra-brakteat IK 587-C (Axboe 2001).

Morten Axboe

Runeindskriften

Gennem Morten Axboe hørte jeg først om fundet af den sammenfoldede C-brakteat med runer, som jeg d. 20. april 2001 under runologmødet i Lund fik lejlighed til at undersøge sammen med bl.a. Henrik Williams og James E. Knirk, som jeg også har kunnet drøfte tolkningen med. Senere har jeg sammen med Morten Axboe kunnet kontrollere læsningen på grundlag af de udfoldede afstøbninger, der er blevet fremstillet.

Heldigvis er brakteaten bukket sammen med forsiden udefter uden at runerne er ødelagt. Den venstrevendte indskrift, der falder i to dele, er anbragt med runetoppene ud mod perlerækken i kanten, dels over baghovedet af det store mandshoved i profil, dels over dyrets hoved, omtrent der, hvor brakteaten er blevet bøjet midt over. Højden på runerne svinger mellem 3 og 4 mm, varierende efter hvor megen plads der er over mandshovedets hår, over dyrets hoved er de ca. 3 mm høje. Bortset fra rune 5 kan runerne læses uden vanskelighed:

sima?ina alu

Den første rune er et trestreget s. Bistavene på de to a-runer (4 og 8) er nærmest midtstillede i modsætning til de mere normale højsiddende bistave på a i alu. Afstanden mellem de lodrette stave i sima er ca. 1 mm, og der er ca. 4 mm mellem rune 4 og 6; men skønt afstanden er så stor, er der kun spor af én rune her. En undersøgelse af den udfoldede afstøbning sammen med Morten Axboe 3. december 2001 og igen i januar 2003 godtgjorde, at rune 6 er et sikkert i. Midt i mellemrummet mellem rune 4 og 6 ses meget svage spor af rune 5. Hovedstaven er sikker, og lidt under kantens perlerække ses den

øverste del af en venstrevendt bistav. Den synes også at have en antydning af et knæk, der bøjer den ind mod hovedstaven, det er derfor næppe l, så det kan ikke komme på tale at læse lina, 'lin', skønt det ville have været fristende at sammenstille med Fløksand-indskriftens "lin" og "løg" (K 37). Morten Axboe og Charlotte Behr har uafhængigt af hinanden læst **þ** under Sachsersymposiet i Lund i 2001; men i betragtning af de lavtsiddende bistave på rune 4 og 6 er det muligt at læse rune 5 som w i stedet for **þ**. (Sml. f. eks. Krauses læsning af IK 156 Sievern A; K 134).

Selvom indskriften består af regulære, ganske velformede runer er det vanskeligt at afgøre, om den er sprogligt meningsgivende. Den indeholder det velkendte 'formelord' **alu**. I forvejen kendtes 11 hele samt tre forkortede eller forskrevne **alu**'er på C-brakteater af samme type (Axboe 1998: 246, 249). Det findes dog ikke kun på brakteater, men også i længere indskrifter på andre genstande som f.eks. Lindholmen-amuletten (DR 261) og et økseskaft fra Nydam, fundet 1993 (Stoklund 1995: 341-344). Det er stadig omstridt, hvad der ligger i **alu**, og om ordet har en egentlig sproglig betydning, og i så fald hvilken, muligvis 'øl' i rituel betydning. Lydligt synes sammenstillingen af runer i **simaþ/wina** at være sprogligt mulig, og måske kan **sima** og **þ/wina** også opfattes som brakteat-formelord, men i så fald hidtil ukendte. Men selvom **sima** og **þ/wina** kan knyttes til kendt ordstof, er det et spørgsmål, om de har en egentlig sproglig betydning som f. eks. **laukar**, **lapu**, som vi kender fra andre brakteatindskrifter, synes at have: egentlig 'løg' og 'indbydelse'.

Det er uvist, om rodvokalen er lang eller kort i **sima**. I oldnordisk digtning findes *simi* m. med kort *i* brugt om 'hav' – 'okse', jf. *simir* m. 'okse' – 'hest' (Lex Poet), en mulig

forbindelse til **sima** er ikke utænkelig, hvis rodvokalen er kort. Hvis den er lang, kan **sima** (m. i nominativ ental) ifølge de gængse opslagsværker være beslægtet med dansk 'sime', '(tyndere) bånd, snor, reb', jf. oldn. *sími*, m. an-stamme. af germ. **sīman-*, **sīma-* (fra ieur). En læsning som **þina** af det følgende er sprogligt problematisk. Det er næppe muligt at sætte det i forbindelse med et eventuelt demonstrativt pronomen i akkusativ maskulinum: **þin** (med senere udvidelse til **þina**) (jf. Krause 1971: 53, 120), og en akkusativform harmonerer heller ikke med en nominativform **sima**. Hvis vi forudsætter, at indskriften er semantisk meningsgivende, er det fristende at læse rune 5 som **w** og tolke **wina** med lang rodvokal som 'vin', jf. oldn. *vīna* n. Det latinske låneord kunne meget vel tænkes at være indlånt allerede i romersk jernalder, og kunne måske sammenholdes med **alu** i den mulige betydning 'øl'. En sammenhæng med 'ven', oldn. *vinr* er derimod næppe sandsynlig, det er en -i-stamme, så vi skulle vente **wini-**. Som helhed må indskriften dog snarest, uanset om vi læser **wina** eller **þina**, og hvordan vi end opfatter **sima** — eller opfatter **sima?ina** som en ikke sprogligt meningsgivende sammenstilling — siges at høre hjemme i den ret stor gruppe af C-brakteatindskrifter med mere eller mindre forståelige formelord (sml Axboe 1998:146-250).

Marie Stoklund

Noter

¹⁾ Runebrakteaten fra Uppåkra har inventar-nummer U 10881. I den løbende ajourføring af fundkataloget til 'Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit' (IK) har den fået IK-nummer 591. Tak til Birgitta Hårdh for billeder og afstøbning af brakteaten og for opfordring til at

skrive om den, og til Alexandra Pesch for at have fået den tegnet. De to brakteater fra Uppåkra og deres ikonografiske slægtninge bliver også behandlet af Pesch 2002.

²⁾ Jeg var ikke opmærksom på dyrets øre i Axboe 2003.

Litteratur

- Axboe, M. 1982 The Scandinavian Gold Bracteates. Studies on their manufacture and regional variations. *Acta Archaeologica* 52, 1981 (udkommet 1982), 1-100.
- 1994 Gudme and the Gold Bracteates. Nielsen, P.O., Randsborg, K. & Thrane, H. (eds.). *The Archaeology of Gudme and Lundeborg*. Arkæologiske Studier X, 68-77. København.
  - 1998 Die innere Chronologie der A-C-Brakteaten und ihrer Inschriften. Düwel, K. & Nowak, S. (eds.). *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15, 231-252. Berlin-New York.
  - 1999a The chronology of the Scandinavian gold bracteates. Hines, J., Høilund Nielsen, K. & Siegmund, F. (eds.). *The Pace of Change. Studies in Early-Medieval Chronology*, 125-147. Oxford.
  - 1999b Die Chronologie der Goldbrakteaten – regional und überregional. von Freeden, U., Koch, U. & Wiczorek, A. (eds.). *Völker an Nord- und Ostsee und die Franken*, 61-73. Bonn.
  - 2001 En C-brakteat fra Uppåkra. Hårdh, B. (ed.). *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 34, 169-174. Lund.
  - 2002 Sølvkræmmerhuset og Balders død - nye brakteatfund fra Bornholm. John Pind et al. (eds.). *Drik - og du vil leve skønt. Festskrift til Ulla Lund Hansen på 60-årsdagen 18. august 2002*. PNM: Publications from The National Museum, Studies in Archaeology & History 7, 295-303. Copenhagen.
  - 2003 To brakteater. Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl (eds.). *Runica - Germanica - Mediaevalia*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 37, 20-27. Berlin-New York.

- u. udg. *Herstellungsprobleme und Chronologie der Goldbrakteaten*. Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit 4,1. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Berlin-New York.
- DR *Danmarks runeindskrifter* 1-2 ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København 1941-42.
- Hauck, K. 1987 Gudme in der Sicht der Brakteaten-Forschung (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten XXXVI). *Frühmittelalterliche Studien* 21, 1987, 147-181.
- IK Axboe, M., Düwel, K., Hauck, K. (ed.) & von Padberg, L. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit*. Bind 1,1-3 1985; bind 2,1-2 1986; bind 3,1-2 1989; bind 4 under udgivelse. Münstersche Mittelalter-Schriften 24.
- Krause, W. & Jankuhn, H. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Göttingen 1966.
- Krause, W. 1971 *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg.
- Lex Poet Lexicon Poeticum Antiquæ Linguae Septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog. Oprindeligt forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og på ny udgivet for Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab ved Finnur Jónsson. København 1931.
- Mackeprang, M. B. 1952 *De nordiske Guldbrakteater*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter II. Århus.
- Pesch, A. 2002 Uppåkra im Licht der Formular-Familien der völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten. Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.). *Central Places in the Migration and Merovingian Periods. Papers from the 52 Sachsensymposium Lund, August 2001*. Uppåkrastudier 6 (Acta Archaeologica Lundensia, series in 8°, No. 39), 55-78. Lund.
- Stoklund, M. 1995 Die Runen der römischen Kaiserzeit. Lund Hansen, Ulla et al. *Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationale Beziehungen*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København, 317-346.